

MARCIN GŁUSZAK
(ŁÓDŹ)

Geneza przepisów o dożywociu małżeńskim w projektach kodyfikacyjnych II połowy XVIII w. Zarys problemu

1. Wprowadzenie. Stan badań; 2. Pojęcie dożywocia małżeńskiego; 3. Geneza umów dożywocia; 4. Dożywocie małżeńskie w projektach kodyfikacyjnych II połowy XVIII w.; 4.1. Polskie prawo zwyczajowe i jego wykładnia; 4.2. Opracowania prawa polskiego; 4.3. Rezolucje Rady Nieustającej; 4.4. Formularze umów; 4.5. Ustawodawstwo obce; 5. Perspektywy badań nad dożywociem.

1

W literaturze problematyka zawierania umów dożywocia między małżonkami nie doczekała się jak dotąd opracowania, nie została też opisana w sposób wyczerpujący w ramach monografii poświęconych małżeńskiemu prawu majątkowemu. Ich autorzy koncentrowali się na epoce średniowiecza¹, okres późniejszy, w którym rozwinęła się interesująca nas instytucja, pozostał w przeważającej mierze poza sferą prowadzonych przez nich badań. W pracach tych interesująca nas kwestia umów dożywocia małżeńskiego została jedynie naszkicowana, zasadne jest więc wypełnienie tej luki i bliższe przyjrzenie się temu zagadnieniu².

¹ Zob.: W. Dutkiewicz, *Słowo o stosunkach majątkowych między małżonkami i o prawie zwyczajowym polskim*, Warszawa 1877; W. Spasowicz, *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego*, [w:] *idem*, *Pisma*, t. IV, Petersburg 1892, s. 1–49; A. Winiarz, *Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach średnich*, KH 1896, t. X, nr 4, s. 756–812; *idem*, *Polskie prawo majątkowe małżeńskie w wiekach średnich*, Kraków 1898; S. Roman, *Stanowisko majątkowe wdowy w średniowiecznym prawie polskim*, CPH 1953, t. V, s. 80–108; B. Lesiński, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956; M. Koczerska, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975; W. Uruszczak *Uwagi o polskiej rodzinie szlacheckiej w późnym średniowieczu (w związku z pracą Marii Koczerskiej)* [recenzja], CPH 1976, t. XXVIII, z. 2, s. 249–261.

² W ostatnich latach temat dożywocia w prawie ziemskim podjęli: J. Kuchta, *Spór o dożycie po Liborym Kordyszu jako przyczynek do badań nad dziejami małżeństw w XVII–XVIII wieku*, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica*” 2007, nr 6, s. 163–170; K. Łopatecki, *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „*Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*” 2016, t. 9, z. 1, s. 39–65. Problem

2

Punktem wyjścia dla rozważań nad dożywociem małżeńskim winno być w pierwszej kolejności wyjaśnienie samego terminu „dożywocie”. Posłużymy się w tym celu definicją zaproponowaną przez Jacka S. Matuszewskiego, opisującego dożywność jako „cechę stosunku prawnego, z której wynika określenie czasu jego trwania aż do śmierci osoby uzyskującej przywilej dożywocia”³. Pojęcie to znajduje zastosowanie także w odniesieniu do dożywocia małżeńskiego. Instytucja ta była definiowana wielokrotnie: najpierw przez staropolskich pisarzy-prawników⁴, a w późniejszym okresie – także przez językoznawców⁵ i badaczy historii prawa⁶. Związłą, a jednocześnie przystępną definicję podał ostatnio Wacław Uruszczak, który dożywocie małżeńskie określił jako „wzajemne przyznanie sobie przez obojga małżonków prawa dożywnego użytkowania dóbr, jakie zmarły współmałżonek pozostawił w chwili śmierci”⁷.

dożywocia w prawie miejskim na przykładzie Prus Królewskich analizował natomiast P. Kitowski, *Umowa dożywocia w mniejszych miastach Prus Królewskich w świetle ksiąg sądowych Kościerzyny i Nowego nad Wisłą (II połowa XVI–XVIII wieku)*, „Almanach Historyczny” 2015, t. XVII, z. 2, s. 43–53.

³ J.S. Matuszewski, *Dożywocie w dyspozycjach królewskich za Jagiellonów*, CPH 1987, t. XXXIX, z. 1, s. 23.

⁴ T. Ostrowski definiuje dożywocie między małżonkami jako „zapis obopólny, warujący temu, który drugiego przeżyje *usum fructum* albo intraty z dóbr tak ruchomych, jako i nieruchomości”, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, t. I. Warszawa 1784, s. 197.

⁵ Pojęcie dożywocia wyjaśniają również XIX-wieczne słowniki języka polskiego, jako: „między małżonkami zapis zobopólny warujący temu, który drugiego przeżyje intraty z dóbr do śmierci”, M.S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1807, s. 519; lub „zapis dożywnożnie, jeśli przeżyje męża”, M. Orgelbrand, *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861, s. 32. Ogólną definicję „prawo zapewniające komuś użytkowanie jakiegoś majątku, dochody itp. do końca życia” podaje *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. V, red. M.R. Mayenowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 562; Zob. także I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 1: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004, s. 148–149.

⁶ Według J.W. Bandtkiego dożywocie „jest użytkowaniem z dóbr, tak nieruchomości jako ruchomych, lub części jakowej onych, które sobie małżonkowie podług przepisu statutu nawzajem pod tym warunkiem zapisywali, że w razie śmierci jednego z nich, małżonek przy życiu pozostały do zgonu swego z tych dóbr użytkować i onych używać mocen był”, *Prawo prywatne polskie napisane i wykładane przed r. 1830 w b. Warszawskim Aleksandryjskim Uniwersytecie*, Warszawa 1851, s. 355. P. Dąbkowski podaje, że „zapisem dożywocia zapisywali sobie wzajemnie małżonkowie na wypadek śmierci dożywnożnie użytkowaniem majątku”, *Prawo prywatne polskie*, t. I, Lwów 1910, s. 441. J. Bardach opisuje je natomiast jako „zapis czyniony żonie przez męża na wypadek wdowieństwa, dający jej użytkowanie całego majątku, bez prawa zbycia go i obciążenia”, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, Warszawa 1965, s. 496.

⁷ W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. I: (966–1795), Warszawa 2010, s. 302.

3

Praktyka zabezpieczenia wdów w formie dożywocia znana była w niektórych krajach europejskich już w wiekach średnich, jednak tylko polskie prawo zwyczajowe wykształciło w tym zakresie oryginalną, powszechnie funkcjonującą jeszcze w wieku XIX instytucję małżeńskiego prawa majątkowego⁸. Genezy umów dożywocia małżeńskiego na ziemiach polskich należy upatrywać w tzw. wdowim stolcu⁹ – wywodzącym się ze średniowiecza zwyczaju obejmowania przez wdowę całego majątku po zmarłym mężu. Stanisław Roman wyjaśnia, że to właśnie podejmowane w Statutach Kazimierza Wielkiego (*De uxore et paraphernalibus circa quae debeat remanere post mariti mortem*¹⁰) i Statucie warckim Władysława Jagiełły (*De uxore in sede viduali constituta*¹¹) próby jego ograniczenia doprowadziły w rezultacie do wprowadzenia na szerszą skalę formalnych zapisów dożywocia, przywracających kobiecie te same uprawnienia co wspomniany zwyczaj¹².

4

Mimo upowszechnienia w prawie ziemskim, instytucja dożywocia między małżonkami – podobnie jak całe prawo prywatne – nie została w Koronie skodyfikowana. Próbę taką podjęto dopiero w odrzuconym przez sejm projekcie Zbioru Praw Sądowych Andrzeja Zamoyskiego¹³ (dalej: ZPS) oraz w niedokończonych pracach nad Kodeksem Stanisława Augusta (dalej: KSA), do którego swój projekt (*O własności fortun kobiecych*) nadesłał Gabriel Taszycki, zaś w ramach prac samej deputacji kodyfikacyjnej propozycje złożyli Józef Wybicki i Józef Januszewicz¹⁴. Paradoksalnie, dopiero po upadku Rzeczypospolitej instytucja ta znalazła

⁸ S. Płaza, *Historia prawa na tle porównawczym*, cz. I, Kraków 2002, s. 246.

⁹ Na fakt ten nie zwróciła uwagi M. Koczerska, *op. cit.*, co w recenzji jej pracy podniósł W. Uruszczak, *Uwagi o polskiej rodzinie szlacheckiej...*, s. 259.

¹⁰ *Volumina Legum* [dalej: VL], t. I, fol. 38.

¹¹ VL, t. I, fol. 72.

¹² S. Roman, *op. cit.*, s. 97.

¹³ *Zbiór Praw Sądowych na mocy konstytucji roku 1776*, Warszawa 1778. Instytucja dożywocia między małżonkami uregulowana została w 16 paragrafach art. XXXIV cz. II projektu. Zob. też: E. Borkowska-Bagieńska, „Zbiór Praw Sądowych” Andrzeja Zamoyskiego, Poznań 1986, s. 178. Przepisy o dożywociu w ZPS omówili wcześniej: W. Dutkiewicz, *Zbiór Praw Sądowych przez ex-kanclerza Andrzeja Ordynata Zamojskiego ułożony i w roku 1778 drukiem ogłoszony*, Warszawa 1874; P. Dąbkowski, *op. cit.*, t. I, s. 579–581.

¹⁴ *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów*, opr. S. Borowski, Warszawa 1938, s. 109–110, 160, 174. Zob. też: W. Szafrński, *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań 2007, s. 228–230.

swoją regulację ustawową. Opisano ją bowiem w Kodeksie zachodniogalicyskim z 1797 r.¹⁵, uchylającym stosowanie dawnego prawa polskiego w zaborze austriackim. Co więcej, to polskie rozwiązanie wprowadzono do austriackiego kodeksu cywilnego z roku 1811 (ABGB)¹⁶.

Choć ani ZPS, ani KSA nie weszły w życie, warto podjąć starania w celu wyjaśnienia, co legło u podstaw proponowanych w tych projektach rozwiązań poświęconych zapisom dożywocia, i ustalenia, w jakim stopniu były to regulacje nowe, w jakim zaś ich autorzy czerpali ze znanych już wzorców.

Wiemy, że sporządzone w 1776 r. przez A. Zamoyskiego „Reguły fundamentalne do stanowienia prawa” zalecały, by jako podstawy prac nad kodeksem wykorzystywać obowiązujące prawo polskie: dawne statuty i konstytucje sejmowe oraz posiłkowo Statut Litewski, prawo chełmińskie, mazowieckie, a nawet prawa zagraniczne¹⁷. Zespół kodyfikacyjny oprócz podstawowego źródła prawa, jakimi były *Volumina Legum*, korzystał również z prywatnych zbiorów oraz prac pisarzy-prawników¹⁸. Podobnie w przypadku KSA, projektodawcy zgodnie z instrukcją sejmową z czerwca 1791 r. winni byli mieć „za правило tak Statut Łaskiego, jako też i Statut W.X.L. [...], a gdyby w tych statutach brakowało jakich cywilnych lub kryminalnych ustaw, deputacja czerpaiąc pravidła z innych praw, tak krajowych jak obcych [...] tenże niedostatek dopełni”¹⁹. A zatem przy obu przedsięwzięciach kodyfikacyjnych nie ograniczono się wyłącznie do dotychczasowego dorobku prawa rodzimego, ale w razie konieczności dopuszczano też przejmowanie rozwiązań dotychczas w Koronie niestosowanych.

W naszych badaniach w poszukiwaniu fundamentów przepisów o dożywociu małżeńskim skoncentrowaliśmy się na kilku źródłach: polskim prawie ziemskim, jego kompendiach autorstwa staropolskich pisarzy-prawników, rezolucjach Rady Nieustającej, formularzach umów dożywocia i prawodawstwie obcym.

4.1. Dożywocie małżeńskie było instytucją wyrosłą na gruncie prawa zwyczajowego, tu też należy w pierwszej kolejności poszukiwać źródeł wspomnianych projektów. Wiedzę o praktykowanym w prawie ziemskim zabezpieczeniu żony na całym majątku zmarłego męża czerpiemy przede wszystkim ze średniowiecznych

¹⁵ *Ustawy Cywilne dla Galicyi Zachodniej*, cz. III, rozdz. X, § 336.

¹⁶ *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB), § 1255–1258.

¹⁷ E. Borkowska-Bagieńska, *op. cit.*, s. 67–68.

¹⁸ *Ibidem*, s. 69–70.

¹⁹ VL, t. IX, s. 289. Jak zauważyli A. Ohanowicz i Z. Radwański, dożywocie małżeńskie było w projekcie KSA jedyną instytucją małżeńskiego prawa majątkowego, *Ostatnia próba kodyfikacji prawa cywilnego w Rzeczypospolitej szlacheckiej (Kodeks Stanisława Augusta)*, PiP 1952, R. VII, z. 11, s. 686.

statutów: wiślickiego i warckiego, które piętnując i znosząc ów „szkodliwy”, godzący w interes najbliższych krewnych zmarłego zwyczaj, zezwalały na objęcie przez wdowy w posiadanie jedynie dóbr posażnych i wiennych. Zwyczaj ów musiał być jednak silnie zakorzeniony, skoro w reakcji na wprowadzone w XIV i XV w. prawo stanowione, pojawiają się prywatne umowy dożywocia zawierane przez małżonków. Zasadam ich sporządzania nie poświęcono jednak żadnej odrębnej konstytucji sejmowej. Jedynie wzorzec takiej umowy (*Inscriptio inter coniuges ad tempora vitae*) umieszczony został w zawierającej formularze części *Formula processus* – kodyfikacji polskiego prawa procesowego z 1523 r.²⁰. Stał się on w okresie późniejszym podstawą kolejnych modyfikowanych wersji formularza umów dożywocia między małżonkami²¹.

4.2. Wartość kompendiów i opracowań prawa polskiego wynika z faktu, że ich autorzy opisywali otaczającą ich rzeczywistość, znali współczesne im zwyczaje, mieli dostęp do akt i dekretów sądowych, nieobce były im opinie znawców prawa (*iurisconsulti*), na których zresztą często się powoływali. Nie można zatem, badając temat dożywocia małżeńskiego, pominąć przede wszystkim dzieł Jakuba Przyłuskiego²², Teodora Zawadzkiego²³ i Mikołaja Zalasowskiego²⁴. Szczególnie praca Zawadzkiego jest tu wysoce przydatna. Jego wykład przyjmuje formę pytań i odpowiedzi dotyczących kwestii, które – jak się można domyślać – budziły najwięcej wątpliwości. Autor nie ogranicza się do przedstawienia formularza zapisu dożywocia, ale stara się rozstrzygnąć problemy nieuregulowane przez prawo stanowione²⁵. Wreszcie praca Teodora Ostrowskiego – z której co prawda nie mogli skorzystać twórcy ZPS, obficie czerpali natomiast projektodawcy KSA – jego spostrzeżenia i poglądy na interesujący nas temat są nieocenionym materiałem badawczym²⁶.

²⁰ VL, t. I, fol. 419.

²¹ Zob. pkt 4.4.

²² J. Przyłuski, *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae*, Kraków [1551–] 1553, s. 488.

²³ T. Zawacki [Zawadzki], *Processus Iudiciarius Regni Poloniae*, Warszawa 1647, s. 50–55.

²⁴ M. Zalasowski, *Ius Regni Poloniae*, t. II, Poznań, 1702, s. 423–429. Zob. I. Malinowska, *Mikołaj Zalasowski. Polski prawnik XVII stulecia na tle ówczesnej nauki prawa*, Kraków 1960, s. 214.

²⁵ Zalasowski większość informacji o dożywociu czerpał z Zawadzkiego, co czyni dzieło tego ostatniego tym bardziej cennym.

²⁶ T. Ostrowski, *op. cit.*, t. I, s. 197–203. Zob. więcej: Z. Zdrójkowski, *Teodor Ostrowski (1750–1802). Pisarz dawnego polskiego prawa sądowego (proces prawo prywatne i karne). Jego projekty reformy prawa karnego w Polsce oraz ich związek z europejskim ruchem humanitarnym*, Warszawa 1956, s. 102.

Ponadto, ogólne i lakoniczne, często jednozdaniowe informacje o dożywociu – a tym samym przedstawiające dla naszych badań nieco mniejszą wartość – podają w swoich pracach Jan Sierakowski²⁷, Jan Herburt²⁸, Stanisław Sarnicki²⁹, Jan Januszowski³⁰, Paweł Szczerbic³¹, Tomasz Dresner³² i Stanisław Łochowski³³.

4.3. Cennym śladem obecności umów dożywocia w życiu codziennym szlachty są rezolucje Rady Nieustającej, z której dorobku mogli korzystać projektodawcy pracujący nad KSA. Organ ten, uprawniony do prowadzenia interpretacji prawa³⁴, w latach 1776–1788 wydał siedem rezolucji dotyczących instytucji dożywocia małżeńskiego³⁵, rozstrzygających między innymi kwestie: wykupu dóbr zastawnych przez uprawnioną do dożywocia wdowę, prawa windykacji przez dożywotniczkę dóbr nieodzyskanych przed śmiercią przez męża czy możliwości sporządzenia umowy dożywocia w innej formie niż przewidziana w akcie z 1523 r.

4.4. Wartościowym źródłem prawa, w dużej mierze odzwierciedlającym praktykę sądową I Rzeczypospolitej, są formularze³⁶, służące za wzorzec przy sporządzaniu pozwów, rekognicji, wpisów czy zawieraniu kontraktów – między innymi dotyczących interesujących nas zapisów dożywocia małżeńskiego. Jak podaje Wojciech Witkowski, ich upowszechnienie w wieku XVIII było rezultatem ogólnego obniżenia poziomu kultury prawnej przy jednoczesnym znacznym natężeniu formalizmu prawniczego i niedostatku opracowań prawa polskiego. Formularze nabrały więc szczególnego znaczenia i zaczęły spełniać funkcję praktycznej pomocy przy sporządzaniu aktów prawnych³⁷, a ich znajomość, obok innych umiejętności,

²⁷ J. Sierakowski, *Statutorum Regni Poloniae methodus*, [rps, Wilno, 1554], wyd. B. Ulanowski, Kraków 1897, s. 166, nr 535 (Archiwum Komisji Prawniczej, t. VI).

²⁸ J. Herburt, *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Kraków 1563, s. 7–8.

²⁹ S. Sarnicki, *Statuta i metryka przywilejów koronnych*, Kraków 1594, s. 86, 637.

³⁰ J. Januszowski, *Statuta, prawa i constitucie koronne łacińskie y polskie ze Statutow Łaskiego y Herborta y z constitucyi koronnych zebrane*, Kraków 1600, s. 92.

³¹ P. Szczerbic, *Promptuarium statutorum omnium et constitutionum Regni Poloniae*, Braniewo 1604, s. 134.

³² T. Dresner, *Institutionum Iuris Regni Poloniae. Libri IV*, Zamość 1613, s. 69–71.

³³ S. Łochowski, *Regulae iuris loci communes forentes*, wyd. Kraków 1727, s. 3–4.

³⁴ Zob. M. Głuszak, *Rezolucje interpretacyjne Rady Nieustającej*, CPH 2013, t. LXV, z. 2, s. 73–101.

³⁵ Rezolucja nr 276 z 1.08.1777 r., nr 3 z 2.01.1778 r., nr 236 z 19.08.1778 r. (uchylona przez sejm), nr 77 z 7.03.1783 r., nr 241 z 21.09.1783 r., nr 391 z 15.09.1786 r., nr 223 z 19.02.1788 r.

³⁶ Zob. S. Kutrzeba, *Historja źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Lwów 1925, s. 63–69.

³⁷ W. Witkowski, *XVIII-wieczny zbiór formuł prawnych grodu lubelskiego*, „Rocznik Lubelski” 1973, t. XVI, s. 143–145.

wymagana była wśród urzędników kancelarii sądów³⁸. Kształtujące praktykę formularze są zatem doskonałym źródłem wiedzy o stosowaniu prawa zwyczajowego w okresie schyłku Rzeczypospolitej.

Oprócz wspomnianych wyżej Przyłuskiego, Herburta, Zawadzkiego i Zalasowskiego, wzory umów dożywocia małżeńskiego podał wicegerent łukowski Michał Słoński³⁹. Znajdujemy je również w obszernym, stworzonym na potrzeby pełnionego urzędu drukowanym zbiorze wiceregenta grodu lubelskiego Szymona Zagórskiego⁴⁰. Wreszcie przywołany już Ostrowski w drugim tomie swojego kompendium umieścił między innymi formuły z opracowań Zagórskiego, Słońskiego i Januszowskiego⁴¹.

Formularze – które układano, bazując na sądowej praktyce i które miały służyć jako pomoc stronom zapisującym prawo dożywocia – na pewno znane były autorom projektów kodyfikacyjnych, warto zatem spróbować znaleźć w nich elementy, które mogły wpłynąć na podejmowane próby usystematyzowania prawa dożywocia.

4.5. Pomocniczą, uzupełniającą rolę w pracach nad wymienionymi projektami miało odegrać prawo obce. W obliczu niedoskonałości polskiego prawa zwyczajowego zasadne było skorzystanie, w razie potrzeby, z rozwiązań znanych i sprawdzonych w prawodawstwach ziem sąsiadujących z Koroną. To, czego nie udało się bowiem wprowadzić do prawa koronowego, już wcześniej znalazło swoją regulację w mazowieckim Zwodzie Goryńskiego⁴², Korekturze Pruskiej⁴³ oraz prawie chełmińskim⁴⁴. O możliwości dożywcotnego zapisu dóbr żonie mówi również Zwier-

³⁸ J. Bielecka, *Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XVI-XVIII w.*, „Archeion” 1954, t. XXII, s. 149–150.

³⁹ M. Słoński, *Accessoria, statut i konstytucje Czaradzkiego, Ładowskiego y suplementu J.O. Xcia Jegomości Biskupa Krakowskiego w pospolitości a najbardziej co do procesu potrzebniejszego tudzież formularze tranzakcyi niektórych przez Jmci Pana Michała Słońskiego Vicegerenta Łukowskiego S.G. zebrane*, Lwów 1760, s. 648–650.

⁴⁰ S. Zagórski, *Formulae juridicae inducendis et conficiendis transactionibus accomodatae legibus Regni conformes ac in castro Lublinensi usitate cura et impensis Simonis Zagorski Vice Regentis castrensis Lublinensis luci publicae traditae. Cum facultate superiorum*, Lublin 1768. Zob. więcej: W. Witkowski, *op. cit.*, s. 143–153.

⁴¹ T. Ostrowski, *op. cit.*, t. II, s. 257–384.

⁴² *Statuta Ducatus Mazoviae*, [w:] *Jus polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis*, wyd. J.W. Bandtkie, Warszawa 1831, s. 381.

⁴³ *Ius Terrestre Nobilitatis Prussiae Correctum Anno Domini MDXCVIII* [dalej: Korektura Pruska], Toruń 1622, s. 3.

⁴⁴ *Prawo starochełmińskie 1584 (1394)*, red. W. Maisel, Z. Zdrójkowski, tłum. A. Bzdęga, A. Gaca, Toruń 1985, ks. IV, art. 37, 50–54, 107, s. 110, 113–115; *Rewizja lidzbarska prawa chełmińskiego 1566 (1711)*, przekł. A. Groth, weryf. przekł. W. Meisel, Z. Zdrójkowski, Koszalin

ciadło Saskie⁴⁵ oraz Statut Litewski, który – choć nie stanowił wprost o instytucji dożywocia – wprowadzał rozwiązania, które dla autorów kodyfikacji mogły stanowić punkt wyjścia przy tworzeniu projektów⁴⁶.

5

Analiza przepisów wspomnianych XVIII-wiecznych projektów i ich źródeł otwiera przed historykiem prawa całe spektrum niepodejmowanych dotąd lub poruszanych powierzchownie problemów badawczych, wśród których na pierwszy plan wysuwa się kwestia podstawy i charakteru prawnego dożywocia, a w konsekwencji – ustalenie momentu powstania uprawnień dożywotnika. Wyjaśnienia wymaga szereg zagadnień szczegółowych, takich jak warunki sporządzenia umowy dożywocia, w tym jej forma, miejsce i czas. Nierozstrzygniętą i budzącą wątpliwości kwestią jest podkreślany przez część badaczy bezwzględny dla ważności umowy warunek wzajemności zapisu dożywocia⁴⁷. Interesującym zagadnieniem jest też dopuszczalny rozmiar sporządzanego zapisu dożywocia i idące w kierunku wzmocnienia pozycji krewnych zapisodawcy (kosztem współmałżonka) zmiany, jakie w tym zakresie obserwujemy w proponowanych w projektach. Wiele kontrowersji, o czym wspominają autorzy staropolskich kompendiów, rodzą obowiązki i uprawnienia stron umowy i ich spadkobierców, jak choćby prawo do wykupywania przez stronę korzystającą z dożywocia dóbr zastawnych czy prawo do wydzierżawiania przez nią nieruchomości dożywotnich osobom trzecim. Wreszcie pojawia się problem ustania dożywocia i okoliczności skutkujących jego wygaśnięciem. Wszystkie przykładowo wymienione wyżej aspekty instytucji dożywocia małżeńskiego wymagają szczegółowych badań źródłowych, analizy dogmatycznej,

1997, ks. IV, art. 14, 17, s. 177, 179; *Rewizja nowomiejska prawa chełmińskiego 1580 (1814) zwana także Jus culmense emendatum lub Jus culmense polonicum*, red. Z. Zdrójkowski, przekł. I. Malinowska-Kwiatkowska, J. Sondel, weryf. przekł. Z. Rymaszewski, Toruń 1993, ks. III, art. 18, 28, s. 85, 87. Więcej o rozwiązaniach w prawie chełmińskim: P. Kitowski, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁵ P. Szczerbic, *Speculum Saxonum albo Prawo Saskie y Maydeburskie porządkiem obiecadła z lacińskich y niemieckich exemplarzow zebrane a na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, Lwów 1581, s. 523–524.

⁴⁶ III Statut Litewski, art. XIII, rozdz. V.

⁴⁷ W. Dutkiewicz, *Zbiór Praw Sądowych...*, s. 452; W. Spasowicz, *op. cit.*, s. 26; P. Dąbkowski, *op. cit.*, t. I, s. 441, 579. Odmienne stanowisko zajęli J. Bardach, Z. Kaczmarczyk i S. Płaza, wg których zapisy dożywocia oparte na zasadzie wzajemności miały początkowo charakter sporadyczny i upowszechniały się stopniowo, co wynikało z pierwotnego celu tej instytucji, jakim było zabezpieczenie materialne wdowy, zob.: J. Bardach, *op. cit.*, t. I, s. 496; Z. Kaczmarczyk, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, red. J. Bardach, Warszawa 1968, s. 282; S. Płaza, *op. cit.*, cz. I, s. 246.

a być może także głębszych studiów nad praktyką stosowania prawa w interesującym nas zakresie.

MARCIN GŁUSZAK

(ŁÓDŹ)

*Geneza przepisów o dożywociu małżeńskim
w projektach kodyfikacyjnych II połowy XVIII w.
Zarys problemu*

U schyłku I Rzeczypospolitej dwukrotnie: w ramach Zbioru Praw Sądowych Andrzeja Zamoyskiego oraz Kodeksu Stanisława Augusta, podjęto próbę kompleksowej kodyfikacji polskiego prawa sądowego. Przygotowane projekty zawierały, między innymi, regulację powszechnie stosowanej dotychczas w prawie ziemskim instytucji dożywocia małżeńskiego. I choć propozycje te nie zostały wykorzystane w praktyce, wskazują na doniosłą rolę, jaką umowy dożywocia odgrywały w życiu codziennym polskiej szlachty. Zasadne jest zbadanie, co legło u podstaw szczegółowych przepisów zawartych w wymienionych projektach, w jakim stopniu ich autorzy skorzystali z rozwiązań znanych wcześniej, w jakim natomiast – propozycje te miały charakter pionierski. Źródeł przepisów kodeksowych należy upatrywać przede wszystkim w dawnym polskim prawie zwyczajowym. Ponadto przydatne w badaniach mogą okazać się stosowane w praktyce sądowej formularze umów dożywocia, kompendia i opracowania prawa ziemskiego oraz prawa obce.

Słowa kluczowe: prawo małżeńskie majątkowe, *advitalitas inter coniuges*, dożywocie małżeńskie, Zbiór Praw Sądowych, Kodeks Stanisława Augusta, projekty kodyfikacji, formularze umów, prawa wdowy

MARCIN GŁUSZAK

(ŁÓDŹ)

*The origins of the legal regulations
of conjugal life estate in codification projects of the second half
of the eighteenth century.
General outline of the problem*

Towards the end of the First Republic, attempts were made to comprehensively codify Polish law twice: within the framework of Zamoyski Code and Stanisław August Code. The drafted projects contained, among other issues, the regulation of the institution of conjugal life estate (an agreement between the spouses, granting the widow to remain living in the estate after the husband's death), commonly used in the law of the land. And although the proposals mentioned were not used in practice, they stressed the importance of life contracts in everyday life of the Polish nobility. It is reasonable to examine the detailed provisions gathered in these projects, and the extent to which their authors grasped from

the solutions previously known. The source of the provisions of the Code should be found primarily in the old Polish common law. What is more, life sentence forms, compendia and elaboration of land law and foreign law used in court practice, may be beneficial in the research as well.

Key words: matrimonial property law, *advitalitas inter coniuges*, life estate, Zamoyski Code, Stanislaw August Code, codification projects, contract forms, widow laws